

**Ebû Mutî Mekhul en-Neseî'nin er-Red alâ ehli'l
bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle Adlı Eserinde Mezheplerle
İlgili Hadisleri Değerlendirmesi**

Arş. Gör. M. Kübra ÇİFTASLAN GEBEL*

Özet

İslam mezhepleri Kur'an ve Sünnetin anlaşılma biçimleridir. Bu iki ana esas İslam mezheplerinin beslendiği temel yapı taşlarıdır. Her mezhep kendinin 'doğru yol' olduğu iddiasındadır. Bu anlamda mezhepler ayet ve hadisleri kendi düşüncelerine delil olarak zikretmiş, kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Yine bir mezhebi eleştiren başka bir mezhep mensubu müellif de eleştirilerine Kur'an ve hadisten dayanaklar bulmak suretiyle eleştirisini kuvvetlendirmektedir. Mezhepler tarihi kaynaklarından fırak türüne ait olan er-Red alâ ehli'l bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle adlı eser h.VI. yy'a ait olup müellifi Ebû Mutî Mekhul en-Neseî'dir. Bu çalışmamızla eserdeki iman, ulûhiyet, nübüvvet, ahiret gibi konu başlıkları altındaki hadisler tespit edilecek, bu hadislere getirilen yorumlar ortaya konacaktır. Müellifin eserinde zikrettiği zühd, takva gibi konulardaki hadisler inceleme alanımıza girmeyecek, çalışmamızda zikredilen hadislerin sıhhat değeri ve kaynağının güvenilirliği incelenmeyecek, bu husus alanın uzmanına bırakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri, yorumlama, değerlendirme, Hadis, Ebû Mutî Mekhul en-Neseî, er-Red alâ ehli'l bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle.

* K.S.Ü. İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Mezhepler Tarihi Araştırma Görevlisi.

A Study one of the Islamic Sects Source's Book "er-Red alâ ehli'l bida'i ve'l ehvâi'd-dâlle" which belongs to Ebû Mutî Mekhul en-Neseî – for the Identification of Hadith

Abstract

Islamic sects are an interpretation of Quran and hadith. This two main principal is source of the sects. Every sects claim that it's 'right'. In this mean, every sects mention hadith and Quran as evidence in their thoughts and used in accordance with their own ideas. Any sect's author who criticized other denominations, strengthen their ideas finding evidence from hadith and Quran. This work based on one of the type of sects' histories' source "er-Red alâ ehli'l bide'i ve'n-nihal'i ve'l-ehvâ" belongs to the VI.th century AH. The author of this work is Ebû Mutî Mekhûl en-Neseî. It shall be determined such faith, godhead, prophethood, hereafter by this study. And then reviews that are brought to this hadith will be introduced. This study will not examine the reliability of the mentioned hadiths' value of health and resources. It will be left to expert in the subject matter.

Keywords: *Islamic Sects, interpretation, criticism Hadith, Ebû Mutî Mekhûl en-Neseî, er-Red alâ ehli'l bida'i ve'l ehvâi'd-dâlle.*

1. Giriş

İslam Mezhepleri Tarihi, İslam düşünce tarihidir. İslam'ın neşet etmesinden sonra İslam dünyasında ortaya çıkan fikri hareketler ve akımlar mezhepler tarihçilerince inceleme altına alınmıştır. Müslümanlar arasında çeşitli ihtilaf- ların ortaya çıkmasıyla birlikte çeşitli mezhepler neşet etmiş-

tir. Fikri hareket ve akımlar ortaya çıkışlarından itibaren kendilerini meşrulaştırmak ve 'doğru yol'un kendileri olduğunu ortaya koymak istemişler, görüşlerini yayabilmek için Kur'an ve Sünnet'ten kendilerine dayanaklar bulma çabası içerisinde olmuşlardır. Buradan hareketle mezheplerin, ayet ve hadisleri kendilerine dayanak edindiklerini görmekteyiz. Talat Koçyiğit, bahsettiğimiz bu durumu 'Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar' isimli eserinde şöyle izah eder:

“Müslümanlar arasında ihtilafların artması, çeşitli mezheplerin zuhuru ve her mezhebin kendi görüşünü yayabilmek adına Kur'an ve Hadis metinlerinden faydalanma arzusu, çok defa onları görüşlerine aykırı buldukları ayetleri teville, hadisleri de redde sevk etmiştir. Her ne kadar Kur'an ayetleri üzerinden tevilden başka bir işlem yapmak cesaretini gösterememişlerse de; Hz. Peygamber'in hadisleri üzerinde diledikleri tahrifatı yapmışlar, onun ağzından hiç çıkmamış sözleri hadis olarak yaymakta bir mahzur görmemişlerdir.”¹

Mezheplerin ortaya çıkışına, anlamlandırma ve yorumlama faaliyetini gerçekleştiren insanın sübjektifliğinin kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim İslam âlimleri bu anlama ve yorumlama faaliyeti üzerine bir takım metodolojiler geliştirmişlerdir. Son yüzyıllarda insanın anlamlandırma faaliyeti üzerine Batı'da da çalışmalar yapılmış, bunun üzerine semantik ve hermenotik gibi disiplinler ortaya çıkmıştır. Bu disiplinlerin de gösterdiği üzere, insanın yorumlama faaliyeti pek çok değişkene bağlıdır. Dolayısıyla mezhepler de bu değişkenlerden bağımsız değildir. Çünkü mezhepler insan anlayış ve yorumuna dayanan beşeri oluşumlardır.

¹ Koçyiğit, Talat, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, TDV yay., s. 4, Ankara, 1989.

Mezheplerin ortaya çıkışında insan faktörü önemli bir rol oynamaktadır. Her bireyin olayları algılaması ve değerlendirmesi farklıdır. Söz konusu anlama soyut şeylerden müteşekkil olduğundan farklı algılamalar kaçınılmazdır. İster itikadî-siyasî olsun isterse fikhî-amelî olsun bütün mezhepler beşerî oluşumlardır. Nitekim insanın olduğu her yerde dinî, siyasî, fikrî yaklaşım farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

“Her bir insanın huy, mizaç, muhayyile, ilgi, alaka, tutum, davranış, zekâ ve akıl konusunda farklı olduğu ve onun tabiatındaki bu farklılıklar dolayısıyla dinî gruplar ve mezheplerin dinî hayat ve dinî anlayışlarında görülen farklılığın ilahî tercihten çok beşerî eğilimlerle meşruiyet kazandığını, sosyal ve pratik hayatta karşılaştıkları bir takım dinî problemlere, bu farklılıklara göre çözüm ürettiklerini, kendi mizaç ve tabiatlarına uygun dinî hareketlere yöneldiklerini bazı araştırmalar açıkça ortaya koymaktadır.”²

Mezheplerin ortaya çıkışında rol oynayan önemli etkenlerden biri de dinî metinlerin yoruma açık olmasıdır. Mezhep mensuplarının ön kabulleri, sahip oldukları değer yargıları, mensubu buldukları grubun doğruları dinî metinlerin yorumlanmasında ve farklı anlam atfedilmesinde önemli bir etken olmuştur. Dinî metinlerin anlaşılmasındaki farklılıktan kaynaklanan sebep, bizim çalışmamızın bel kemiğini oluşturacaktır. Çalışmamızda öncelikle Mezhepler Tarihi türlerini tanıtacak, sonrasında da bunlardan firak edebiyatının bir örneği olarak Ebû Mutî en-Nesefî'nin eserini inceleyeceğiz.

Mezhepler Tarihi kaynakları üç başlık altında incelenebilir:

Makâlât: Yazı, görüş, düşünce gibi anlamlara gelen,

² Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s.44.

Makalenin (مقالة) çoğulu olan makâlât (مقالات); Mezhepler Tarihinde, Ehl-i Sünnet dışındaki şahısların Hz. Peygamber sonrasında ortaya çıkan meseleler hakkında kendi fırkalarının görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak ya da başkalarının görüşlerini reddetmek, kötülemek ve eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları küçük eserlerin adı olmaktadır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere makâlât türü eserler Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilen merkezi zümrenin ve otoritenin dinî bakış açısını eleştirmek için ele alınan eserlerdir. Bu sebeple Ehl-i Sünnet dışı fırkalarca yazılan makâlâtları, Ehl-i Sünnet âlimleri, sakıncalı ve tehlikeli kabul edip eleştirmek ve açıklamak amacıyla bir araya toplayıp sınıflandırmak istemiştir. Böylece Ehl-i Sünnet çevrelerinde de siyasi ve itikadi fırkaların bütün görüşlerini bir araya getiren kapsamlı Makâlât, Makâlâtü'l İslamiyyin veya başka adlarla bilinen eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler klasik Mezhepler Tarihi yazıcılığını oluşturduğundan son derece önemlidir. Ancak birinci el kaynak özelliği taşıyan bu eserlerin pek çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır.³

Fırak: Fırak (فرق) ismi, İslam düşüncesinde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş topluluklar ve görüşleri ile kendisini İslam'la ilişkilendiren gruplar hakkında bilgi veren eserlere ad olarak verilmiştir. Bunlara örnek olarak Nevbah-ti, Kummî ve Bağdâdî'nin eseri örnek olarak verilebilir. Fırak ismi, yukarıdaki tanıma ek olarak diğer din ve felsefi ekollere yer veren eserlere ad olarak da kullanılmıştır. Ehl-i Sünnet âlimlerince yazılmış olan eserlerin çoğunda fırkaların sayısı yetmiş üç ile sınırlandırılmaktadır ve Ehl-i Sünnet dışı görüşleri eleştiri üzerine kuruludur. ⁴

³ Sönmez Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları*, İstanbul, 2005, s.402.

⁴ Sönmez Kutlu, *agm*, s.402

Bu çalışmamızda inceleyeceğimiz eser de fırak türü eserler içinde yer alan Ebû Mutî Mekhul en-Neseî'nin er-Red alâ ehli'l-bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle adlı kitap olacaktır.

Milel ve Nihal: Milel (ملا) din anlamına gelirken Mezhepler Tarihi açısından Allah'ın peygamberler aracılığıyla göndermiş olduğu kitaplı dinler anlamına gelir. Nihal (نحل) ise inanç, akide gibi anlamlara gelirken, Mezhepler Tarihi açısından Ehl-i Kible'nin temel inanç konularındaki ayrılıkları olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte Nihal, Şehristânî'nin de kullandığı şekliyle kimi zaman ehlu'l-ehva ile eş anlamlı kullanılmıştır. Milel ve Nihal adlı eserler Mezhepler Tarihi yazıcılığının son derece gelişmiş bir aşamasını temsil eder. Örnek olarak Şehristânî'nin el-Milel ve'n-nihal adlı eseri klasik dönemde Mezhepler Tarihi yazıcılığının en zirvedeki eseridir. Nitekim o önce metodolojisini belirleyip daha sonra mezhepleri ele alan, İslam düşüncesinde mukaddime geleneğiyle, incelediği ilmin metodolojisini belirten eserlerin ilki ni ortaya koymuştur.⁵

2. Ebû Mutî en-Neseî'nin er-Red alâ ehli'l bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle Eserinde Geçen Mezheplerle İlgili Hadislerin Yorumu

2.1. Ebû Mutî en-Neseî'nin Hayatı

Mezhepler Tarihi edebiyatı arasında fırak türünün bir örneği olan er-Red alâ ehli'l-bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle isimli eserin müellifi Ebû Mutî Mekhûl en-Neseî'dir. Biz eserdeki incelememize geçmeden önce müellif hakkında genel bilgilere yer vereceğiz.

Müellifimizin tam künyesi, Ebû Mutî Mekhûl b.el-Fazl en-Neseî el-Hanefî'dir. Bir kelam ve fıkıh âlimi olan müellifimiz aynı zamanda zahit bir insandır. Kendisi hakkında sınırlı şekilde malumat sahibi olduğumuz müellifimizin Ne-

⁵ Sönmez Kutlu, *agm*, s.403

sef'te çokça âlim yetiştiren bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Mekhul'un Ebû Muîn en-Nesefî'nin dedesi olduğunu söyleyenler olmuştur. İbn Kerram'ın talebelerinden Yahya b. Muaz'ın talebesi olduğu söylenmiş, ancak kendisinin fırkalarla ilgili bu eserinde ne Kerramiyye'ye ne de İbn Kerram veya Yahya b. Muaz'a mensubiyetine dair bir kayda rastlanılmıştır. Kaynaklarda Ebû Mutî hakkında sınırlı miktarda bilgi bulunmaktadır. Onun babasının âlim bir kimse olduğu bilgisinden başka ailesi hakkında fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁶ Maveraunnehir civarında hayatını geçiren müellifimizin büyük ihtimalle bu bölgede 318/930'de vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁷

Ebû Mutî Mekhul b. Fadl en-Nesefî'nin 'er-Red alâ ehli'l bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle' adlı eserini tahkik eden Seyit Bahçıvan, müellif ve eseriyle ilgili açıklayıcı bilgiler vermektedir. Nitekim O, bir takım tabakât yazarlarının aktardığı bilgileri nakleden Zehebi'nin vermiş olduğu malumattan yola çıkarak, Ebû Mutî'nin pek çok ilim adamının tesirinde kaldığını, bunlardan en önemlilerinin de İmam Âzam ve Muhammed b. Kerram olduğunu, Ebû Mutî'nin ilmî ve fikhî kişiliğinin oluşmasında bu iki önemli şahsın etkisinin büyük olduğu bilgisinin verildiğini nakletmektedir.⁸ Yine Bahçıvan onun hakkında bilgi verirken onun evinden, oğullarından başlayıp torunlarına varıncaya dek pek çok âlimin yetiştiğini ve evinin ilim, fikir ve eğitim yuvası olmakla bilindiğini söylemiştir.⁹

Hicri üçüncü asrın ikinci yarısıyla dördüncü asrın ilk çeyreğinin ilim tarihimizin en parlak dönemlerini teşkil ettiği kabul edilmektedir. Nitekim bu dönem Horasan'ına hâkim

⁶ EbûMutî en-Nesefî, *age*, s.46.

⁷ Üzüm İlyas, "Ebû Mutî Mekhul en-Nesefî" *DİA*, İstanbul, 2006, XXVIII, s.570.

⁸ EbûMutî en-Nesefî, *age*, s.47.

⁹ EbûMutî en-Nesefî, *age*, s.48.

olan Sâ mânîler, ilim ve kültür dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁰ İşte Ebû Mutî Mekhul en-Nesefî de ilmî ve kültürel açıdan pek ehemmiyetli olan bu dönemde yaşamıştır. Sâ mânî sultanları ilim, kültür ve sanatla ilgilenenleri himaye etmiş, bu da ilim, kültür ve sanat adamlarını Sâ mânîlerin hüküm sürdüğü topraklara çekmiştir.¹¹

Müellifin fıkha dair kaleme aldığı Kitabı'ş şu'a günümüze ulaşmamakla birlikte ahlak ve tasavvufa dair olan Kitab fi fazli subhanallah ve Lu'luiyyat adlı eserleri bize ulaşmıştır. Makalemizin konusunu oluşturan eseri er-Red alâ ehli'l-bida'î ve'l ehvâi'd-dâlle isimli eseri ise yetmiş üç fırka hadisi esas alınarak tasnif edilmiş olan bir Mezhepler Tarihi kaynağıdır.

Bu eser Doğu Hanefi-Maturidi fırka geleneğinin zamanımıza ulaşan en eski örneği olması itibariyle de ayrı bir önem taşımakta ve orijinal bilgiler ihtiva etmektedir.¹² Müellifin bu eseri üzerine Yüksek Lisans çalışması yapan Hasan Acar ise bu eseri Mürcie'ye nispet etmiş ve bu eserin Mürciî geleneğinin günümüze ulaşan önemli bir örneği olduğunu iddia etmiştir.¹³

2.2. Ebû Mutî en-Nesefî'nin Mezhepleri Tasnifi

Ebû Mutî en-Nesefî eserini yetmiş üç fırka hadisine göre tasnif etmiş, bunda da altılı tasnif yöntemini benimsemiştir. O, bu tasnifinde ana altı mezhep başlığı olarak Hâruriyye, Râfiziyye, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürcie'yi belirlemiştir.¹⁴ Müellifin yetmiş üç fırka hadisine göre eserini

¹⁰ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.10.

¹¹ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.13.

¹² Üzüm, İlyas, *agm*, s.571.

¹³ İlgili tez başlığı şöyledir: "Ebû Mutî' Mekhul en-Nesefî'nin Kitabı'r-red âle'l ahva ve'l-bida'î isimli eserinde mezhepleri tasnifi ve Mürciî makâlât geleneği içindeki yeri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Ankara, 2003.

¹⁴ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.75.

tasnif etmesi, eserini fırak türünün bir örneği kılmıştır.

Eserde müellif kısaca mezheplerin asıllarından ve onların görüşlerinden bahsettikten sonra devamında bu mezheplerin alt fırkalarını ayrıntılı olarak ele almaktadır. Burada da on ikili taksim üzerinden altı ana fırkayı detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu kitapta sadece İslam fırkalarına yer vermekle yetinen müellif diğer mezhep ve dinlere girmemiştir. Mezhepleri incelerken de o mezhebe mensup olanlara ve mezhep önderlerine yer vermiş, sonra da mezhebin üzerine bina edildiği görüş ve düşünceleri ele almıştır. Bu eser mukaddime, seksen üç bölüm ve bir hatimedden müteşekkildir.

2.3. Ebû Mutî en-Nesefî'nin Mezheplerle İlgili Hadisleri Değerlendirmesi

Müellif, eserinin girişinde yetmiş üç fırka hadisinin üç farklı rivayetine yer vermiştir. Bu rivayetlerin üçü de İsrailoğulları'nın yetmiş iki fırkaya ayrıldığını, Muhammed ümmetinin de yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve bunlardan biri hariç diğerlerinin cehennemde olacağını haber veren rivayetlerdir. Müellif yetmiş iki fırkayı 'ehl-i ehvâ' olarak isimlendirmiştir. Onların sonradan ortaya çıkan, cemaatten ayrılan sapkın fırkalar olduğunu söylemiştir.¹⁵

Müellif yetmiş iki fırkanın mahiyetini açıkladıktan sonra yetmiş üçüncü fırka olduğunu söylediği Ehl-i Cemaatin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

Onlar ayrılık ve bidattan sakınmış, Hz. Peygamber yoluna uymuş kimselerdir. Şimdiye kadar bir ayrılık göstermemişler, kıyamete kadar da ayrılık göstermeyeceklerdir. Ehl-i Cemaat'ın imamının Allah'ın kitabı olduğunu söyleyen müellif, onların liderlerinin âlim kimseler olduğunu, Allah'ın inayetinin Ehl-i Cemaat'ın üzerinde olduğunu, onlardan kırk adamın bir şehirde bulunmasıyla onların yüzü suyu

¹⁵ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.131.

hürmetine o memlekete azap edilmeyeceğini, o memleketin helak olmayacağını, orada depremin olmayacağını, İslam düşmanlarının orada galebe gelemeyeceğini söylemektedir.¹⁶

Müellifin eserinde yer verdiği hadisleri; Sünnete ittiba ve bidatlardan sakınma, İman tarifi, Mürcie ve iman tanımı, Kader, Kaderiyye, Ulûhiyet, Nübüvvet, Şefâat, İmamet, Ahiret, Kabir azabı, Ru'yetullah şeklindeki alt başlıklar altında inceleyeceğiz. Zira bu konu başlıkları altında Ebû Mutî'nin pek çok hadise yer verdiği görülmektedir.

2.3.1. Sünnete İttibâ ve Bidatlerden Sakınma

Müellif eserinde diğer fırak türü eserlerden farklı olarak sünnete ittibâ konu başlığı altında pek çok hadis rivayetine yer vermektedir. Böyle bir başlık oluşturup bu tür hadislere yer vermek klasik Mezhepler Tarihi kaynaklarında rastlanan bir durum değildir. Ancak Ebû Mutî bu konuda yirmi kadar hadis rivayetine yer vermiş, bidatlerden sakınmayı ve sünnete uymayı önemle vurgulamıştır.¹⁷

Müellifin sünnete ittiba ile ilgili olarak zikrettiği rivayetlerden bir kaçını örnek olması açısından aşağıda sıralanmıştır.

“Sünnet üzere olup az ile yetinmek bidat üzere olup çok amel etmekten daha hayırlıdır”.¹⁸

“Bidat ehlinin her oruç ve namazının artmasıyla birlikte Allah'a olan uzaklığı da artar. Muhakkak ki Allah bidatçı kişinin oruç ve namazını kabul etmez”.¹⁹

“Kim bu ilmi Allah'ın dinini diriltmek ve onunla bidatleri öldürmek için isterse O peygamberlerin halefidir. Onunla enbiyalar arasında ancak bir derece vardır. Kıyamet günün-

¹⁶ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.135.

¹⁷ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.113.

¹⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, XI, 291; Beyhaki, *Şuabu'l-iman*, VII,72.

¹⁹ İbn Mâce, *Mukaddime*, 7; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 9.

de ona şefaet ederler”.²⁰

“Kim İslam’da yeni bir şey ortaya çıkarırsa veya bir bidatçıye sahip çıkarsa Allahın bütün meleklerinin ve insanların laneti onun üzerine olsun. Allah ondan ne farz ne de nafile ibadetlerini kabul eder”.²¹

Ebû Mutî bidatin amelleri yiyip bitiren, çaba ve gayreti boşa çıkaran bir şey olduğunu söylemiştir. Nitekim bidat ve hevalara ilhak edilen günahların küfür ve nifaktan uzak olmadığını, konunun ehemmiyetine binaen de Hz. Peygamber'den ancak bidatçiler için böyle ağır ifadelerin tevatürle geldiğini söylemiştir.²²

Bidat ve bidatçilerle ilgili hadisleri zikrettikten sonra müellif; “Kardeşlerimin bazılarının, sünnete muhalif fırkaların sözlerini süslemelerini ve batılı güzel göstermeleriyle, o muhalif fırkanın görüşlerine ortak olmalarından duyduğum korku, beni kardeşlerime nasihat etmek için bu kitabı tasnif etmeye sevk etti. Eserimde her bir bidatçı fırkanın bidatlerine davet ettikleri yönleri sınıflandırarak, onların görüşlerini beyan etmeyi hedefledim. Gücüm nisbetinde vicdan sahibi her araştırmacıya hak ve batıl görüşleri göstermek için, onların görüşlerinin açıklamasını ve Ehl-i Cemaat’e zıt düştükleri hususları ortaya koyacağım”²³ cümleleriyle eserini bidat ve bidatçıları tanıtmak üzere yazdığını belirtmiştir.

Müellif bidat ve bidatçilerle ilgili olarak yukarıda zikrettiği hadislerin dışında başka anlamları içeren hadislere de yer vermiştir. Eserde, bidatçıların oruç ve namazları kabul edilmediği gibi onların tevbelerinin de kabul edilmeyeceği, bidat ehlinde biri hakkında konuşmanın gıybet olmayacağı, bidat ehlinde birinin yüzüne gülmenin nehyedildiği, onlar-

²⁰ İbn Abdilberr, *Câmi‘u beyâni‘l-ilm*, I, 46; Aclûnî, *Keşfu‘l hafâ’*, II, 243.

²¹ İbn Râhuyeh, *Müsned*, I, s. 396.

²² Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.115.

²³ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.119.

dan birinin yüzüne gülenin İslam'ın yıkılmasına yardımcı olacağı, onlarla oturup onlardan bir şey dinlemenin yasaklandığı, onlardan yüzünü çevirenin ise iman ve yakınle ödüllendirileceği gibi hususlar içeren hadisler nakledilmektedir. Bidatçıye sahip çıkan kimsenin üzerine Allah'ın, meleklerinin ve bütün insanların lanetinin olacağı da hadislerle bildirilen hususlardandır. ²⁴

2.3.2. İman

Müellifin eserinde hadislerden bir kısmını bazı fırkaların görüşlerini ortaya koymak ya da eleştirmek üzere zikrettiği görülür. Nitekim O, “İman Allah'ı ikrar ve onun amelleriyle amel etmektir” haberini, Harûriyye'nin yani Haricilerin kendi düşüncesine hadislerden dayanak getirmek için kullanmasına örnek olarak zikretmiştir. Müellife göre bu hadisi dayanak olarak kullanan Harûriyye Hz. Ali'nin amelini az bulmuş, imanın amelde eksikliği kabul etmeyeceği gerekçeyle Hz. Ali'yi tekfir etmiştir.²⁵

Ebû Mutî, Harûriyye'nin sahabenin imanı hakkında ileri geri ortaya sürdükleri görüşlere mukabil sahabeye ittibâ etmeyi ve onlar hakkında kötü söz söylememeyi vurgulayan; “Dikkat edin! Kim ashabıma söverse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun” rivayetine yer vermektedir. ²⁶

Müellif Harûriler'in görüşlerine Ehl-i Sünnetin kabulleleriyle cevap vermiş, Harurilerle ilgili rivayet olan ve onları eleştiren; “Hakkında bilgin olmayan şeyi irca' et ancak Mürccii olma; Ehl-i Beyti sev ancak Şii olma; Allah, adaletli olmayı, iyilik etmeyi ve yakınlarla vermeyi emreder ancak Kaderiyye olma; iyiliği emret, kötülüğü nehyet ancak Harûri ol-

²⁴ Bkz. Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.114-129.

²⁵ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.136.

²⁶ Taberâni, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 142; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.165.

ma” rivayetine yer vermiştir. ²⁷

Ebû Mutî en-Nesefî yine iman başlığı altında Harurîleri yeren benzer dört rivayete daha yer vermiştir. Bunlardan ikisi Harûriyye'nin alt fırkası olduğu belirtilen Ezrakiyye ve Ibâziyye fırkalarıyla ilgili hadislerdir. ²⁸ Ebû Mutî'nin eserini firak edebiyatında da görüldüğü üzere diğer mezheplerin eleştirisi üzerine bina ettiği bu örnekler üzerinden açıkça görülmektedir.

2.3.3. Mürcie ve İman Tanımı

Mürcie'nin yerilmesi ile ilgili üç hadise yer veren Müellif, Mürcie'nin iman tanımından yola çıkarak onların görüşlerinin yanlışlığını gösteren iman-amel ilişkisiyle ilgili on bir hadis rivayetine yer vermiştir. Bunların içindeki bir hadis, imanın artmasıyla ilgili gibi görünmesine rağmen Mürcie'den bir fırkaya reddiye olarak zikredilmiştir.

“Ümmetimden iki sınıf insan benim şefaataime nail olmayacaktır. Onlar Kaderiyye ve Mürcie'dir”.²⁹ hadisi müellifin Mürcie'nin yerilmesiyle ilgili zikrettiği hadislerden bir tanesidir.

Müellif, Mürcie'den Sâyiyye ³⁰ fırkasının görüşlerine yer vermiş, onların iman konusundaki sözlerine muhalif olarak; “İnsanlar cennete imanlarıyla gireceklerdir. Ve cennet de amellerine göre onlara taksim edilecektir” rivayetini zik-

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI, 248; İrâkî, *el-Fıraku'l-mufterika*, s. 9; Ebû Mutî en-Nesefî, *age.*, s.136.

²⁸ Bkz. Ebû Mutî en-Nesefî, *age.*, s.136-152.

²⁹ Ebû Mutî en-Nesefî, *age.*, s.260; İbn Batta, *el-İbâne*, II, 287; İbn Cevzî, *el-İlelu'l-mütenâhiye*, I, 165; Şevkanî, *el-Fevâidu'l-mecmua*, s. 452-453.

³⁰ Sayıyye Fırkası: Ebû Mutî, Mürcie'nin alt fırkalarını zikrederken ikinci olarak Sayıyye fırkasını saymıştır. Müellif Sayıyye fırkasının istedikleriyle amel etmek üzere Allah'ın kullarını serbest bıraktığını söyleyen fırka olduğunu belirtmektedir. Onlar kulun üzerine imandan başka bir şeyi farz olarak görmezler. Hayır yolunda Allah'a boyun eğen ile eğmeyen onlara göre Allah katında aynı konumdadır. Allah'ın kullarına amel cihetiyle emrettiği veya nehyettiği herhangi bir şey de yoktur. İman eden derecesine göre cennete yine inkar eden de derecesine göre cehenneme girecektir. Bu görüşlerini 'dileyen iman etsin dileyen de inkâr etsin' ayetine dayandırmışlardır. (Fussilet 40/41)

retmiştir. Ancak bu rivayet kaynaklarda hadis olarak bulunamamıştır.³¹

Müellif iman konu başlığı altında yukarıda zikrettiklerimizin dışında, imanın söz ve onun uygulamasının ameller olduğunu belirten, insanların kıyamet günü amelleriyle daha üst mertebelere çıkacağını, Hz. Peygamber'in insanlar Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolunduğunu belirten başka hadislerle de yer vermiştir.³²

Batıl fırkaların görüşlerini red üzere yazılmış olan bu eserde Mürcie'den Beyhesiyye³³ fırkasının görüşlerine yer verilmiştir. Beyhesiyye fırkası, helal ve haramı bilmeyenin, farzları bilmeyenin, hakkı batıldan ayırt edemeyenin kâfir olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık müellif Ehl-i Sünnet'in görüşüne yer vermiş, ilmin imandan başka bir şey olduğunu söylemiş, ilmin müminler üzerine, imanın ise kâfirler üzerine farz olduğunu belirtmiştir.³⁴ Bununla ilgili olarak her ne kadar hadis olarak kaynağı bulunmamakla birlikte "İlim iman değildir"³⁵ rivayetini zikretmiştir.

Bu hadisin yorumunda müellif Hz. Peygamber'in savaşmakla emrolunmasına sebep olarak gösterdiği âmilin iman olduğunu, eğer onların sözlerinin doğruluk payı olsaydı Hz. Peygamber'in onlar ilim öğreninceye kadar savaşacağını belirteceğini söylemiştir.³⁶

Mürcie'nin Ameliyye³⁷ fırkasından bahseden müellif bu

³¹ Kaynaklarda hadis olarak bulunamamıştır. Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s. 243.

³² Bkz: Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s. 245.

³³ Beyhesiyye fırkası: Mürcie'nin beşinci alt fırkası olarak müellif bu fırkayı zikreder. Bu fırka imam ilim olarak kabul etmiştir. Onlara göre Hakk'ı bilmeyenler kâfirdir. Çünkü kimin haram ve helal kıldığını da bilmezler. Haramlardan helalleri ayırt edemeyenler onlara göre kâfirdir. Ortaya konulmuş farzları bilmeyenler de onlara göre kâfirdir. Çünkü onlar farz kılanın kim olduğunu da (Allah'u Teâlâ'yı) da bilemezler.

³⁴ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.246.

³⁵ Kaynaklarda hadis olarak bulunamamıştır.

³⁶ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, 247.

³⁷ Ameliyye fırkası: Ebu Muti Ameliyye fırkasını Mürcie'nin alt

fırkanın imanı sadece amel olarak tanımladığını söylemiştir. Onların bu iddialarına mukabil Hz. Peygamber'den rivayet olunan; "İman sözdür ve kalp ile bilmenin tasdikidir"³⁸ habesine yer vermek suretiyle onların görüşlerini nakzetmiştir.

Haruriyye'nin dördüncü fırkası olarak Hâzimiyye'den³⁹ bahseden müellif onların imanının meçhul olduğunu iddia ettiğini naklettikten sonra onların bu görüşlerine karşı Ehl-i Sünnetin, imanının Allah'tan başka ilah bulunmadığına şehadet etmek olduğunu söylediğini belirtmiştir. Ebû Mutî Ehl-i Sünnetin bu görüşüne delil olan; "Peygamberimizden imanın artıp eksileceği sorulduğunda: 'Hayır! Onun artması ve eksilmesi küfürdür' dediği"⁴⁰ rivayete yer vermiştir.

Müellif yukarıda zikri geçen hadis rivayetini Mürchie'den Mankusiyye⁴¹ fırkasından bahseden müellif onların imanını artıp eksileceğini iddia ettiklerini, onların imanı söz ve amel olarak gördüklerini belirtmiştir. Mankusiyye fırkasından bir grup ise imanının artacağını ancak eksilme kabul etmeyeceği-

fırkalarından altıncısı olarak zikretmektedir. Müellif onların imanı amel olarak tanımladıkları bilgisine yer vermekle yetinmiştir.

³⁸ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.246, Hadis olarak bu lafızla rastlanılmamıştır

³⁹ Hazimiyye fırkası: Ebu Muti Haruriyye'nin dördüncü alt fırkası olarak Hazimiyye fırkasından bahsetmiş, onların imanının meçhul bir şey olduğunu iddia ettiklerini bildirmiştir. Bu fırka halkı kendilerine davet ulaşınca dek iman etme konusunda mazur görmüş, davetin ulaştığı kimselerin şeriat hükümleriyle amel etmelerine ve vazifeleri yapmalarına gerek kalmayacağını söylemişlerdir.

⁴⁰ İbn Hibban, *Mecrûhîn*, I, 250; Zehebî, *Mizânul-İtidâl*, I, 575; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.251.

⁴¹ Mankusiyye fırkası: Ebu Muti en-Nesefî Mürchie'nin alt kollarından biri olarak Mankusiyye fırkasını zikretmiştir. Mürchie'nin altıncı alt fırkası olarak zikrettiği bu fırka imanının artıp eksileceğini, imanının söz ve amel olduğunu söylemiştir. Mankusiyye fırkasından bir grup ise imanının artacağını ancak azalmayacağını söylemiştir. Onlar bu görüşlerine delil olarak 'Allahın onların imanını artırması için' ayetini delil getirmişlerdir.(Fetih 4/48)

ni söyleyerek, “Onların imanlarını artırsın diye...”⁴² ayetini delil olarak kullanmışlardır. Ebû Mutî onların bu görüşlerine karşı Ehl-i Sünnetin iman tanımını artma veya eksilme kabul etmeyecek şekilde yaptığını söyleyerek Harûriyye'nin Hâzımmiyye fırkasının delil aldığı yukarıda zikri geçen rivayeti yinelemiştir.⁴³ Müellif bu haberi imanda artma ve eksilme olmayacağına delil olarak getirmiştir. ⁴⁴

Mürcie'nin Müstesniyye⁴⁵ fırkasından bahseden müellif onların imanda istisnayı gerçek gördüklerini söylemiştir. Buna mukabil Cemaatin imanda istisnayı batıl gördüğünü kaydeden müellif imanda istisna görüşüne karşı Hz. Peygamberden rivayetle “Kim gerçekten mümin olmazsa o gerçekten kâfir olur”⁴⁶ haberine yer vermiştir.

Harûriyye'nin üçüncü fırkası olarak Talebiyye'den⁴⁷ bahseden müellif onların çocukların idrak yaşına erinceye kadar küfür veya iman etmediği iddialarına yer vermiş, bununla birlikte Ehl-i Sünnet ve'l Cemaatin bu görüşün karşısında yer aldığını bildirmiştir. Nitekim onun haber verdiğine göre Ehl-i Sünnet çocuklarda iman olduğu görüşüne şu hadisleri delil getirmiştir.

⁴² Fetih Suresi 4/48

⁴³ Uydurma bir hadistir. Bkz. İbnu'l Cevzi, *Mevzuat*, I, 190-193; Suyuti, *el-Leali'l masnua*, I, s.41-43.

⁴⁴ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.248.

⁴⁵ Müstesniyye fırkası: Ebû Mutî Mürchie'nin sekizinci fırkası olarak Müstesniyye'yi saymış ve onların görüşlerine yer vermiştir. Onlar imanda istisnayı caiz görmüşlerdir. Bir kimsenin 'ben gerçekten müminim' demesinin de caiz olmadığını söylemişlerdir. Onlar bu görüşlerine şu ayeti kerimeyi delil getirmişlerdir: 'Allah mümin erkek ve kadınlara altından ırmaklar akan cennetleri vaat etmiştir.' (Tevbe 9/72)

⁴⁶ Suyuti, *Camiu'l-kebîr*, VII, s.380; Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, I, s.82; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s. 251.

⁴⁷ Talebiyye fırkası: Ebu Muti en-Nesefi Haruriyye'nin üçüncü fırkası olarak Talebiyye fırkasını zikretmiştir. Onlar Allah'ın kulların amellerini dileyeceğini ancak yaratmayacağını, takdir ve kaza etmeyeceğini söylemişlerdir. Yine onlar idrak yaşına gelmedikçe çocukların iman ve küfürlerine de şahitlik edilmeyeceğini söylemişlerdir.

“Her doğan ‘fitrat’ üzere doğar, ancak onun anne ve babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır yahut Mecusileştirir.”⁴⁸

“Hz. Peygamber bir gün ashabına şöyle dedi: “beşerin çocuklarından en önemsiz olanlarını biliyor musunuz?” dediler ki; “Allah ve Resulü daha iyi bilir.” Dedi ki; “Onlar müşriklerin çocuklarıdır. Onlar cennet ehline hizmetçi kılındılar. Amel etmediler ki cennetlik olsun, günah işlemediler ki ceza görsün, onlar ahd üzere ölmüşlerdir.”⁴⁹

2.3.4. Kader ve Kaderiyye

Müellifin kader konusunda açmış olduğu başlık altında kaderle ilgili olarak beş hadis rivayetine yer verdiği görülür. Müellif bu hadisleri de genel olarak Kaderiyye ve Cehmiyye fırkalarının kader konusundaki görüşlerine reddiye olarak zikretmiştir. Ebû Mutî kader konusunda zikrettiği beş hadisin yanı sıra Kaderiyye, Cehmiyye ve alt fırkalarını yeren altı hadise de yer vermiştir.

Müellif, Kaderiyye'nin Allah'ın meşietini, kaza, kader ve yaratması gibi konuları inkâr ettiğini bildirmektedir. Onların bu iddialarına karşı Cemaatin yerde gökte ne varsa hepsini Allah'ın yarattığını, buna delil olarak da ‘Allah her şeyin yaratıcısıdır’⁵⁰ ayetini zikrettiklerini söylemiştir. Müellif onların Allah'ın şerri yaratmadığını söylediğini ve bununla ilgili olarak; “Allah, kendi kitabına ziyade yapana ve Allah'ın kaderini yalanlayana lanet etsin”.⁵¹ rivayetine yer vermiştir.⁵²

Cebriye mezhebinin kötülükleri Allah'a nispet ettiğini söyleyen müellif, onların kulları günahlardan beri tutan bir

⁴⁸ Buhari, *Cenâiz*, 79; Müslim, *Kader*, 2658; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s. 153.

⁴⁹ Deylemî, *Firdevs*, IV 399; Tayâlisî, *Müsned*, 282; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.154.

⁵⁰ Rad Suresi, 13/16.

⁵¹ Tirmizî, *Kader*, 17 Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.141.

⁵² Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.139.

düşünce geliştirdiklerini söylemiştir. Onlar kullar için ey-lemde bulunma gücü (istitaat) olmadığını ve kulun rüzgârın önündeki yaprak misali olduğunu söylemişlerdir. Buna mu- kabil müellif cemaatin görüşünü zikretmiş ve onların bu id- dialarının doğru olduğu varsayıldığında ölçü, tartı, peygam- berlerin gönderilmesi gibi şeylerin manasız olacağını belirt- miştir.⁵³ Müellif “Kim ki Allah’ın kullarını günaha mecbur kıldığını söylerse zulmetmiş olur”⁵⁴ rivayetinin bu konuda Ehl-i Sünnetin görüşünün dayanağı olduğunu açıklamıştır.

Müellif Kaderiyye’nin alt fırkalarından ilki olarak Ah- mediyye fırkasına yer vermiş, onların adaletin şartı olarak Allah’ın kullarının fiillerinden, meşiet, yaratma, kaza ve ka- deri kaldırması gerektiğini söylediklerini zikretmiştir. Müellif Ehl-i Cemaatin görüşüne göre bütün takdirin Allah’ın dile- mesiyle, bütün yaratılanların onun yaratmasıyla olduğunu, hakkında hüküm verilenlerin Allah’ın hüküm vermesiyle neticelendiğini ve O’nun adaletlilerin en adaetlisi olduğunu söylemiştir. Müellif anlattıklarını; “Adamın biri Peygamberi- miz’e sordu: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Allah şerri takdir eder ve beni hesaba çeker mi?’ Bunun üzerine Peygamberimiz: ‘Evet ve sen zulmedensin’ dedi”⁵⁵ rivayetini açıklamak üzere zik- retmektedir.⁵⁶

Kaderiyye içerisinde Mutezile’yi zikreden müellif Mute- zile’nin görüşlerine yer vermektedir. Onlar hayrın Allah tara- findan yaratıldığını söylemişler, şerrin yaratılmasının Allah’a nispet edilmesinin ise zulüm olacağını, şerri yaratanın Allah olmadığını söylemenin Allah’a acizlik nispet etmek olacağını belirtmişlerdir. Müellif onların bu görüşlerine mukabil Ehl-i Cemaatin görüşüne yer vermekte; Ehl-i Cemaatin hayır ve

⁵³ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.142.

⁵⁴ Suyuti *ed-Durru’l mensûr* III, s.380; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, s.176; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.143.

⁵⁵ İbn Batta, *el-İbâne*, III, 35, 238

⁵⁶ EbûMutî en-Nesefî, *age*, s.188.

şerrin yaratılmış ve takdir edilmiş olduğu görüşünde olduklarını, şerrin Allahın meşietiyile meydana gelip onda emri olmadığı, kazasıyla meydana gelip onda rızasının olmadığı, Allah'ın ilmiyle meydana gelmiş olup onda sevgisinin olmadığı düşüncesinde olduklarını söylemiştir.⁵⁷ Hayır ve şer konusunda Ebû Mutî; “Ümmetime bir kader kapısı açılacak ve hiçbir şey o kapıyı kapatmayacak. Şöyle demeleri insanlara yeterlidir: Yer ve gökteki her şeyi Allah biliyor. Bütün bunlar bir kitapta yazılıdır. Bu Allah'a kolaydır.”⁵⁸ rivayetine yer vermiştir.

Müellif eserinde Kader konusunda hadislere yer verdiği gibi Kaderiyye hakkında da rivayetlere yer vermiştir. O, Kaderiyye hakkında; “Onlar, bu ümmetin Mecusileridir”⁵⁹ rivayetini zikretmiş ve Kaderiyye'yi eleştirmiştir.

Müellif bu rivayete açıklık getirerek Kaderîlerin Mecûsîlere benzeme yönünü açıklamıştır. Ebû Mutî onların iyiliklerin Allah'tan kötülüklerin ise şeytandan kaynaklandığını söylediklerini, bir insanın iyilik yaparken ilahî bir ruhla yaptığını, kötülüğü de şeytanın ruhuyla yaptığını iddia ettiklerini bildirmiştir. Kaderiyye'nin şeytana verdiği rolden ötürü Mecûsîlere en çok bu mezhebin benzediğini söyleyen müellif, Mecûsîlere onlardan daha yakınlık gösteren kimse olmadığını söylemiş, aşağıda zikri geçen rivayetlerle Kaderiyye'yi tenkit etmeye devam etmiştir.⁶⁰

“Ümmetimden üç grup helak olmuştur: Asabiyye, Kaderiyye ve sıhhatini iyi bilmeksizin rivayet edenler.”⁶¹

“Ümmetimden iki adam gelecektir. Bunlardan birine

⁵⁷ Ebu Mutî en-Nesefî, *age*, s.191.

⁵⁸ Hac Suresi 22/70; Deylemi, *Firdevs*, II, 322; İbn Batta, *el-İbane*, III, 234.

⁵⁹ Ebû Dâvud, *Sünne*, 17.

⁶⁰ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.189.

⁶¹ Taberani, *Mu'cemu's-sağır*, I, 268; Şevkanî, *el-Fevâidu'l-mecmua*, s.506; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.141.

Vehb denilecek ve Allah ona hikmet verecektir. Diğerine ise Gaylan denilecektir ki onun fitnesi de şeytanın fitnesinden daha beter olacaktır.”⁶²

“Her ümmetin bir Mecusisi olacaktır. Bu ümmetin Mecûsileri ise Kaderiyyedir. Onlarla karşılaştığınızda onlara selam vermeyin, hastalandıklarında da ziyaretlerine gitmeyin. Öldüklerinde de cenazelerine katılmayın. Onlar şeytanın taraftarıdır.”⁶³

“Bu ümmette yaratılışı değiştirilecek kimseler gelecek, bunlar Kaderiyye ve Zenâdika'dır.”⁶⁴

2.3.5. Ulûhiyet

Müellif ulûhiyet bahsinde ikisi Kur'an'ın mahlûk olup olmadığına dair olan üç rivayete yer vermiştir. Cehmiyye mezhebinin Multezika⁶⁵ fırkasından bahseden müellif onların Allah için bir had ve hudud olmadığını iddia ettiklerini hatta onun çöplük pislik gibi yerleri de ayırt etmeksizin oralarda da bulunduğunu iddia ettiklerini nakletmiştir.⁶⁶ Onların bu görüşlerine mukabil müellif eleştiriler yöneltmiş; “Adamın biri Hz. Peygambere geldi ve: ‘Ey Muhammed! Rab-bimiz nerededir?’ diye sordu. Bunun üzerine Peygamberimiz: ‘Arşının üzerindeki gökyüzündedir’ dedi”⁶⁷ rivayetine yer vermiştir.

2.3.6. Nübüvvet

Nübüvvet konusunda eserde iki hadis rivayetine rast-

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* V, 2543; Deylemî, *Firdevs*, V, 453; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 384 Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.204.

⁶³ Ebû Dâvud, *Sünne*, 17; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.204.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, 2, 108, 136; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.224

⁶⁵ Multezika Fırkası: Ebu Muti Cehmiyye'nin üçüncü fıkrası olarak Multezika'yı zikretmiştir. Onlar Allah'ın sınırının olduğunu, mekânın ondan gizlenemediğini söylemişlerdir.

⁶⁶ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.226.

⁶⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 469.

lanır. Öncelikle müellif Rafizîlerden İshakiyye⁶⁸ fırkasının görüşlerine yer verir. Onlar Hz. Âdem'den kıyamete kadar nübüvvetin sürüp geleceğini iddia etmişler, Kitabı ve Ehl-i Beyt ilmini bilenlerin peygamber olacağını ileri sürmüşlerdir.⁶⁹ Müellif bu görüşün Ehl-i Cemaatin görüşüne muhalif olduğunu söyleyerek Hz. Muhammed'den sonra nebi olmayacağını söylemiştir. Bununla ilgili olarak “Eğer benden sonra peygamber olsaydı o, Ömer b. Hattâb olurdu”⁷⁰ rivayetine yer vermiştir. Bu haberin Hz. Peygamberden sonra peygamber olmayacağını apaçık ortaya koyduğunu söyleyen müellif, onun son peygamber, ümmetin de son ümmet olduğunu vurgulamıştır.⁷¹

Müellif nübüvvet bahsinde “Siz yetmiş ümmete ayrılacaksınız. Siz onların sonuncusu ve Allah katında en hayırlı-sınız”⁷² rivayetine yer vererek Hz. Muhammed'in ümmetinin son ümmet olduğunu haber verildiğini belirtmiş, böylece Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu bir kez daha beyan etmiştir.

2.3.7. Şefâat

Ebû Mutî, şefaat konusunda iki hadis rivayetine yer vermiştir. Şefaat konusundaki hadis rivayeti Harûriyye ve Kaderiyye'yi hedef almaktadır. Bu iki mezheple ilgili: “Ümmetinden iki sınıf vardır ki onların şefâatte nasibi yoktur. Onlar Harûriyye ve Kaderiyyedir”⁷³ rivayetine yer vermiş, bu

⁶⁸ İshakiyye Fırkası: Ebu Mutî en-Nesefî Rafiziyye'nin dördüncü fırkası olarak İshakiyye'yi zikretmiştir. Onlar nübüvvetin Hz. Âdem'den kıyamete dek sürüp gideceği iddiasında bulunmuşlar, Allah'ın yarattığı kulları arasından delilini kaldırmasından sonra da onlara azap etmesinin muhal olduğunu söylemişlerdir. Yine onlar Ehl-i Beyt ilmini ve kitabı bilenlerin nebi olacağı iddia etmişlerdir

⁶⁹ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.173.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 154; Tirmizi, *Menakıb*, 18.

⁷¹ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.174.

⁷² Taberani, *Mu'cemu'l-kebir*, XIX, 424, 427; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 84.

⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 257; İbn Cevzî, *el-İlelu'l-mütenâhiye*, I, 154 Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.137.

rivayetle bildirildiği üzere onların şefaatten mahrum edildiklerini belirtmiştir.

Başka bir rivayette; “Ümmetimden iki sınıf insan vardır ki benim şefâatim onlara ulaşmaz. Bunlar Mürcie ve Kaderiyyedir”.⁷⁴ belirtilerek şefâate nail olamayacaklar kategorisine Mürcie de dâhil edilmiştir.

2.3.8. İmâmet

Müellif imâmet konusunda Harûriyye, Rafiziyye ve Kaderiyye fırkalarına cevaplar vermekte, imamet konusunda onların görüşlerini serdetmektedir. Müellif imamet konusunda sekiz kadar hadis rivayetine yer vermiştir. Burada Harûriyye’den Muhakkimiyye’nin sahabe-i kiram arasındaki ihtilaflardan sonra kıyamete kadar imamet ve yönetimin olmadığı iddialarına, yine Harûriyye’den Meymuniyye’nin imametın meşveretle olması gerektiği iddialarına yer veren müellif, bu görüşlere hadis rivayetleriyle deliller getirmiştir. Rafiziyye’den İmriyye fırkasının Hz. Ali’yi Hz. Peygamber’in ortağı olarak gördüğünü ve buna delil olarak da bir hadis rivayetini tevil ettiklerini söylemiştir. Ümmetin dalâlet üzerine birleşmeyeceği hadisini müellif, Râfiziyye’den Şia’nın görüşüne karşı olarak zikretmektedir. Râfiziyye’den Zeydiyye’nin ümmetin din konusundaki imamlarının Hz. Peygamber’in torunları olacağı iddiaları da yine müellifin bu başlık altında cevap verdiği iddialar içerisinde. Müellif gördüğünü söylemiş, onların bu görüşlerine karşı bir hadis rivayetiyle mukabelede bulunmuştur. Müellif imamet ve Hz. Ali sevgisi konusunda aşırıya giden Rafiziler hakkında da rivayetlere yer vermiştir.

Harûriyye mezhebından Muhakkimiyye’ye⁷⁵ yer veren

⁷⁴ İbn Batta, *el-İbâne*, II, 287; İbn Cevzi, *el-İlelu’l-mütenâhiye*, I, 165; Şevkânî, *el-Fevâidu’l-mecmûa*, s. 452-453; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s. 148.

⁷⁵ Muhakkimiyye Fırkası: Ebû Mutî en-Nesefî Muhakkimiyye’yi

müellif onların sahâbe-i kiram arasında vaki olan ihtilaftan sonra kıyamete kadar imamet ve yönetimin olmadığını iddia ettiklerini söylemiştir. Müellif Ehl-i Cemaatin bu görüşte olmadığını söyleyerek; “Ey Ebû Zer! Sana Habeşli bir köle de olsa işitip itaat etmeni emrediyorum”⁷⁶ ve “Kim bana itaat ederse Allaha itaat etmiş olur. Kim imama itaat ederse yine bana itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse Allaha isyan etmiş olur. Kim imama isyan ederse de bana isyan etmiş olur”⁷⁷ rivayetlerine yer vermiştir.

Müellif Harûriyye'nin Meymûniyye fırkasından bahsetmektedir. Onlar imametin meşveretle, istişareyle olması gerektiğini söylemektedirler. Yine onlar imametin meşveretle olmasına karşı çıkanlarla savaşılması gerektiği görüşündedirler. Müellif buna karşı Ehl-i Cemaatin görüşünün Kureyş'in Allah tarafından peygamberliğin madeni kılındığını şeklinde olduğunu söylemiş; “İmamlar Kureyştendir”⁷⁸ rivayetinden ötürü imamların ancak Kureyş'ten olması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁹

Râfiziyye mezhebinin İmriyye fırkasından bahseden Müellif, onların Hz. Ali'yi Hz. Muhammed'in ortağı olarak gördüklerini söylemiştir.⁸⁰ Nitekim bu konuda Hz. Peygamberden gelen; “Sen benim yanımda Mûsa'nın yanında Hârun gibisin. Ancak benden sonra nebî gelmeyecektir”⁸¹ rivayetini kendi görüşlerine delil olarak zikretmişlerdir. Müellif onların

Haruriyye'nin onuncu alt fırkası olarak zikretmiştir. Onlar sahabe-i kiram arasındaki ihtilaflardan sonra kıyamete kadar emirliğin olmayacağını söylemişlerdir.

⁷⁶ İbn Mace, *Cihad*, 39 Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.164.

⁷⁷ Müslim, *İmare*, 1835; İbn Mace, *Cihad*, 39 Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.164.

⁷⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, XI, 58; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 173.

⁷⁹ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.166.

⁸⁰ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.170.

⁸¹ Buhari, *Fadail*, 7,71; Müslim, *Fadail*, 4,1870; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.170.

bu haberi Hz. Ali'nin nebî olduğuna tevîl edip yorduklarını belirtmiş, bununla birlikte onların Alevîlerin Hz. Cibril'in nübüvveti yanlışlıkla Hz. Muhammed'e getirdiği düşüncesinin yanlış bir düşünce olduğunu belirttiklerini de söylemiştir. Müellif onların yukarıdaki iddialarını Ehl-i Cemaatin cevabıyla cevaplamış ve Hz. Harun'un Hz. Musa'dan önce vefat ettiğini, hâlbuki Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den çok sonra vefat etmesiyle açıklanacağını söylemiştir.

Rafızıyye'den Şia fırkasına yer veren müellif, onların Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasisi olduğu iddialarına yer vermiş, ancak onların iddialarının; "Benim ümmetim dalâlet üzere birleşmez".⁸² rivayetiyle de ümmetin hata üzere birleşmeyeceğinin bildirildiğinden dolayı doğru olmadığını söylemiştir. Müellif ümmetin Hz. Ali'den önce Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imameti üzerine birleştiği gerçeğini hatırlatmıştır ve ümmetin dalalet üzere birleşmeyeceğinin haber verildiğini hatırlatarak Şia'ya cevap vermiştir.⁸³

Müellif yine Hz. Ali'nin vasiliğiyle ilgili; "Hz. Peygamber kendisinden sonra ne bir dinar ne dirhem, ne koyun ne inek bırakmış, ne de bir şeye vasiyet etmiştir"⁸⁴ rivayetine yer vermektedir.

Müellif imâmet konusunda Râfızıyye'den Zeydiyye fırkasının görüşlerine yer vermiştir. Zeydiyye fırkası, Hz. Hüseyin'in çocuklarının hepsinin namazlarda ümmetin imamı olduğunu söylemiştir. Buna cevap olarak müellif âlimlerin din konusunda imam olduğunu söyleyerek Ehl-i Cemaatin; "Size Allah'ın kitabını en iyi bilen kişi imam olsun"⁸⁵ hadisiyle görüşünü delillendirdiğini söylemiştir. Burada Ebû Mutî en-Nesefî, Hz. Peygamber'in bu sözünde 'Hüseyin'in çocukları'

⁸² İbn Mâce, *Fiten*, 8.

⁸³ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.171

⁸⁴ Müslim, *Vasiyyet*, 1635; Ebû Davud, *Vesâya*,1

⁸⁵ Tirmizi, *Salât*, 174; Ebû Davud, *Salât*, 61.

demeyip en iyi bilen kişiyi imam tayin etmesine ayrıyeten dikkatleri çekmektedir.⁸⁶

Kaderiyye'den Nâkisiyye fırkasından bahseden müellif, onların imama biat etmeyi nafîle ibadetlerden gördüklerini bununla birlikte biat edenin günahla itham edilemeyeceğini söylediklerini bildirmiştir.⁸⁷

Onların bu görüşlerine karşılık müellif Ehl-i Cemaatin; “Kim bir imama canı gönülden biat ederse, gücü yettiğince ona itaat etsin. Başkası gelirse onun boynunu vurun”⁸⁸ rivayetini esas aldığını söylemiştir.

Ebû Mutî, imamet ve Hz. Ali sevgisi konusunda aşırıya giden Râfızîler'in delil olarak kullandığı rivayetlere de yer vermiştir. Ancak imamet konusundaki bu rivayetlerle yetineceğiz.

2.3.9. Ahiret

Harûriyyeden Ahnesiyye⁸⁹ fırkasından bahseden müellif onların kişinin ölümünden sonra hiçbir hayır ve şerrin ona ulaşamayacağını iddia ettiğini nakletmiştir. Nitekim onlar bu görüşlerinde “Hiç kimse bir başkasının yaptığından ötürü sorumlu tutulmaz”.⁹⁰ ayetini delil göstermişlerdir.⁹¹

Ebû Mutî, Ehl-i Cemaatin bu görüşte olmadığını ve Hz. Peygamber'in; “Kim İslam'da güzel bir çığır açarsa o açtığı yolda yapılan ameller nispetinde kendisine ecir vardır. Kim de kötü bir çığır açarsa ona da onu yapanların günahları

⁸⁶ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s. 178.

⁸⁷ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.201.

⁸⁸ Müslim, *İmaret*, 1844; Nesai, *Biat*, 25; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.201.

⁸⁹ Ahnesiyye Fırkası: Ebu Muti en-Nesefi Haruriyye'nin dokuzuncu fırkası olarak Ahnesiyye fırkasını zikretmiştir. Müellif bu fırkanın kulların amellerinin ancak hayattayken dolduğuna inandığını, ölüye kendinden sonraya bıraktığı hayır ve şerden, kendisi için yapılan hac veya umreden yahut da salih amellerden hiçbir şeyin ulaşmayacağını söylediklerini nakletmiştir.

⁹⁰ Enam 6/164.

⁹¹ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.162.

eksiltilmeksizin ceza vardır”⁹² hadisinden ötürü iman ve küfür dışındakilerin ölüye ulaşacağını belirtildiğini nakletmiştir.

Müellif Ehl-i Sünnetin görüşünü ortaya koyan aşağıdaki hadisi de ecirlerin ölüye ulaşacağı görüşünü teyit etmek üzere zikretmektedir:

“Ölümden sonra üç ecir vardır. Kendi arazisini sadaka olarak verir ve ölümden sonra devam ettikçe ecir olur. (ikincisi) geriye salih evlat bırakır ve o ona dua eder, bunda da ecir devam eder. (Üçüncüsü) İnsanlar ondan ilim öğrenir ve ölümünden sonra ilim öğrenmeye devam ederse ecir vardır.”⁹³

Râfiziyye'nin Ric'iyye⁹⁴ fırkasından bahseden Ebû Mutî, onların Hz. Ali ve arkadaşlarının dünyaya döneceği ve düşmanlarından intikam alacağını, yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia ettiğini söylemektedir. Bu görüşün Cemaatin inancına aykırı olduğunu söyleyen müellif, ölümden sonra kıyamet gününe kadar dönüşün söz konusu olmadığını belirtmiş,⁹⁵ “Ölümden sonra azarlanacak birileri olmayacaktır. Ölümden sonra ise yalnızca cennet veya cehennem olacaktır”⁹⁶ hadisini buna delil olarak zikretmiştir.

2.3.10. Havz

Müellif Kabriyye⁹⁷ fırkasından bahsederken onların havzı inkâr ettiklerini bildirmiş, onların bu görüşlerine yanıt

⁹² Müslim, *Zekat*, 20; İbn Mace, *Mukaddime*, 14; Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.163.

⁹³ İbn Mace, *Mukaddime*, 20.

⁹⁴ Ric'iyye Fırkası: Ebû Mutî en-Nesefî Rafiziyye fırkasının alt fırkalarından onuncusu olarak Ric'iyye fırkasını zikretmiştir.

⁹⁵ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.182.

⁹⁶ Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VII, 360.

⁹⁷ Kabriyye Fırkası: Ebû Mutî en-Nesefî Cehmiyye fırkasının alt fırkalarından onbirincisi olarak Kabriyye fırkasını zikretmiştir. Onların kabir azabını inkâr ederek yanlış yorumladıklarını söylemiştir. Yine onların şefaati inkâr ettiklerini, şefaatin zulüm ve sapma olduğunu söylediklerini nakletmiştir.

olarak; “Kim ki şefâati inkâr ederse onun şefâatten nasibi yoktur. Kim de havzı inkâr ederse onun da ondan nasibi yoktur”⁹⁸ rivayetine yer vermiş, havzın gerçek olduğunu ve onların da havzdan nasiplerinin olmayacağını bildirmiştir.

2.3.11. Ru'yetullah

Cehmiyye'nin alt fırkalarını sayan müellif Muattıla'dan⁹⁹ bahsetmiştir. Onların hiçbir şeyin var olmadığını ve ancak bir vehimden ibaret olduğu iddialarına yer vermiştir. Bununla birlikte her şeyin bir vehimden ibaret olmasının bir anlamı olmadığını, Allah'ü Teâlâ'nın ispat ile bilindiğini, bu dünyada gözle görülmesinin mümkün olmadığını ancak onun ahirette görüleceğini söylemiştir. Müellif buna karşın Hz. Peygamberden gelen aşağıdaki haberlere yer vermiştir.¹⁰⁰

“Allah'ü Teâlâ şöyle buyurmuştur: ‘Nice yüzler o gün parlayacaktır. Rablerine bakacaklar. (Kıyamet suresi 21-229)’, ‘İman edip güzel amel işleyenlere cennet ve bir de Allah'ın cemalini görmek vardır.(Yunus 26)’. Suheyb Hz. Peygamber’in bu ayeti okuyarak şöyle dediğini nakleder: ‘Cennet ehli cennete, ateş ehli ateşe girdiği zaman bir münadi cennet ehline şöyle seslenecektir: ‘Ey Cennet ehli! Şüphesiz Allah indinde sizler için bir vaat vardır. Allah o vaadi sizlere tam olarak ifa etmek ister, diye çağırır. Bunun üzerine cennet ehli: O nedir? Allah mizanlarımızı ağırlaştırmadı mı, yüzlerimizi ak etmedi mi, bizi cennete dâhil etmedi mi, bizi ateşinden kurtarmadı mı?’ Diye cevap verirler. Rasulullah buyurdu ki, bunun üzerine Allah, yüce zatı ile kulları arasından hicabını açar da Cennet ehli O'na bakar dururlar. Allah'a andolsun ki, Allah cennet ehline, zatına bakmaktan daha sevimli ve gözleri daha doyurucu bir şey onlara ver-

⁹⁸ Âcurrî, *eş-Şerâ*, III, 1192-1194;Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.237.

⁹⁹ Muattıla Fırkası: Ebu Mutî en-Nesefî Cehmiyye'nin alt fırkalarından ilki olarak Muattıla'yı zikretmiştir.

¹⁰⁰ Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.223.

memiştir”¹⁰¹

“Rasulullah ‘Bulutsuz bir günde yükselen güneşi görmeye bir engel var mı?’ dedi biz de ‘hayır’ dedik. ‘Kiyamet günü bu şekilde Rabbinizi görmeye de bir engel yoktur.’ buyurdu.”¹⁰²

Sonuç ve Değerlendirme

Makâlât, Fırak, Milel-Nihal türü olmak üzere üç ana kategoride sınıflandırılan Mezhepler Tarihi kaynaklarından fırak türüne giren Ebû Mutî Mekhul en-Nesefî’ye(318/930) ait, er-Red alâ ehli’l bida’i ve’l ehvâi’d-dâlle eseri üzerine araştırma yaptığımız bu çalışmada söz konusu eserin yetmiş üç fırka hadisi esas alınarak tasnif edildiği, müellifin altı tasnif metodunu kullandığı ve ana altı mezhep olarak Haruriyye, Rafiziyye, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mutezile’yi zikrettiği ortaya koyulmuştur. Söz konusu bu eser Doğu-Hanefi Maturîdî fırka geleneğinin zamanımıza ulaşan en eski eseridir ve orijinal bilgiler içermektedir.

Müellifin bu eserinde hadisleri, fırkaların görüşlerini ortaya koymak, onları eleştirmek, onlara cevap vermek amacıyla ya da onların ilgili hadisi o fırkanın kendi görüşüne dayanak olarak kabul etmesinden yola çıkarak naklettiği, örnekleriyle ortaya konulmuştur. Zira bu tutum fırak türü eserlerin genel özellikleri arasında zikredilen bir davranıştır.

Üzerinde değerlendirmelerde bulunduğumuz bu eserde göze çarpan bir diğer husus ise genellikle diğer fırak türü eserlerde rastlanılmayan ‘sünnete ittiba ve bidatlardan sakınma’ başlığı açılarak bu konuya dair pek çok hadis rivayetine yer verilmesidir. Nitekim bu tutum müellifin zikri geçen konuya ehemmiyet verdiğinin bir göstergesi ve kendisinin de eserinin girişinde zikrettiği telif sebebinin bir sonucudur.

Ebû Mûti, bu eserinde her ne kadar çalışmamızın sınır-

¹⁰¹ Tirmizi, *Cennet*, 16; İbn Mace, *Mukaddime*, 13;Ebû Mutî en-Nesefî, *age*, s.223.

¹⁰² Dârekutnî, *Kitabu’r-rüya*, 109-114.

larını aşmamak maksadıyla zikredemesek de tespit edebildiğimiz kadarıyla doksan yedi rivayete yer vermiştir. Ancak bu rakam bizim makalemizde ele aldığımız konu başlıkları altında zikredilen rivayetleri kapsamaktadır. Öte yandan müellif eserinde tasavvuf, zühd, kalp temizliği vs. konularına dair pek çok hadis rivayetine yer vermiştir. Ayrıca bu makalede Ebû Mûti'nin hadisleri kullanış amacı ve şekli, zaman zaman kendisinin yaptığı veya başkasından aktardığı yorumlar ortaya konulmuş, kullandığı hadislerin sıhhat değeri ve kaynağının güvenilirliği tartışılmamış ve bu husus alanın uzmanına bırakılmıştır.

Kaynakça

- Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, Musannef, Beyrut, 1403 h.
- Ahmed b. Hanbel, Müsned, el-Mektebetu'l İslamiyye, Beyrut.
- Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin, Şuabu'l-iman, Beyrut, 1410 h.
- Buhari, İmam Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-sahih, Mısır.
- Darekutnî, İmam Ebû'lHasen Ali b. Ömer, Sünen, Beyrut, 1403.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, Sünen, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Beyrut.
- Deylemi, Ebû Şuca' el-Firdevs bi me'sûr el-hitâb, Beyrut, 1406.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, Sünen, Hums, 1388.
- Ebû Nuaym el-İsbahanî, Hilyetu'l-evliya, Mısır, 1351 h.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, Müstedrek ala' sahihayn, Haydarabad, 1334 h.
- İbnu'l Cevzi, Ebû'l Ferec Abdurrahman, Mevzuat min ehadi-si'l-merfûât, Riyad, 1418 h.
- İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, Musannef fi'l-ehâdis ve'l âsâr, Hindistan, 1399 h.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, el-İsabe fi temyîzi's-sahâbe, Mısır, 1396.
- İbn Hıbban, Muhammed el-Hatim el-Besti, Mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l- metrûkîn, Beyrut.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, Sünen, Mısır.
- İbn Mende, Muhammed b. İshak b. Yahya, el-İman Medinetu'l-Münevvere, 1401 h.
- Koçyiğit, Talat, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, TDV yay., İstanbul, 1989.
- Kutlu, Sönmez, Mezhepler Tarihine Giriş, Dem yay, İstanbul, 2008.
- _____“İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Mes'elesi, I, İstanbul: İSAV (27-28 Eylül 2003). / İstanbul 2005, ss. 391-440.
- Müslim, İmam İbnu'l-Haccâc en-Neysâbüri, Sahih, Mısır, 1347 h.
- Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali, Sünen, Beyrut, 1406 h.
- Suyûtî, Celalu'd-Din Abdurrahman, Câmiu'l-Kebir, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414 h.
- _____ed-Durru'l mensûr fi't-tefsîr-i bil'me'sûr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- _____el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevdûa, Beyrut, 1417 h.
- Taberani, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemu'l- evsat, Riyad, 1415 h.
- _____el-Mucemu's-sağîr, Beyrut, 1405 h.
- _____el-Mucemu'l-kebîr, Beyrut, 1403 h.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünen, Beyrut, 1400 h.